

Tirant lo Blanc - el codi de lectura

Visat núm. 16
(octubre 2013)
por Rozalya Sasor

El realisme del *Tirant lo Blanc* és ben conegut i, comparat amb altres narratives cavalleresques, tan innovador que Martí de Riquer va proposar de parlar d'un nou gènere literari —la novel·la cavalleresca—, a fi de categoritzar més encertadament els llibres en què tenen protagonisme els cavallers i que ofereixen una versemblança tiraniana, com podria ser també Curial, heroi del *Curial e Güelfa*.

Cervantes ja va notar aquest traç peculiar de la novel·la i ho va comentar amb entusiasme dient que «aquí comen los caballeros, y duermen y mueren en sus camas, y hacen testamento antes de su muerte». En el text abunden les descripcions minucioses de la vida a la cort o de les lluites al camp de batalla: ens assabentem dels aliments que menjaven en les sumptuoses festes cortesanes les dames i els cavallers —per exemple «gingibre vert ab malvesia» (cap. 44), unes llaminadures que es preparaven amb més d'un any d'antelació— i com es vestien —el teixit favorit era de brocat i el color carmesí—; sabem també com era l'armament cavalleresc, com s'organitzaven els passos d'armes o quines eren les tàctiques de guerra per mar o per terra. L'amalgama del més pur realisme amb la ficció ens dona una novel·la total, on les imatges són vives, naturals i plenes de detalls, incloent-hi les més brutals escenes de batalles. En un dels seus primers combats, Tirant, en vèncer el seu oponent, el mata amb la seva daga «e més li la punta en l'ull, e ab l'altra mà donà-li gran colp sobre lo cap de la daga, que la y féu passar a l'altra part» (cap. 40). Davant de tal riquesa de detall, podríem considerar el text fins i tot com un material de referència i buscar-hi una representació de la vida autèntica de la classe noble del segle XV. Però aquest és només un dels recursos emprats per Martorell.

Al costat del realisme costumista del *Tirant*, hi trobem reflectida també la realitat històrica gràcies a la presència més o menys disfressada dels personatges i fets reals entreteixits en la trama novel·lesca. D'aquesta manera Martorell dona la màxima versemblança històrica a la seva obra, encara que exigeix del lector un coneixement força ampli de la realitat política coetània. El llibre ens fa creure que estem llegint una crònica i no pas una història de ficció, tot i que seria una crònica singular perquè distorsiona la realitat segons les preferències del seu autor. L'exemple més conegut d'aquesta metamorfosi de la realitat en ficció és la intencionada ridiculització de don Gonçalbo d'Híxar, comanador de Muntalbà, transformat en la narració en dos germans, Kirieleison i Tomàs de Muntalbà, el primer dels quals mor de ràbia i de dol davant la tomba del seu senyor vençut per Tirant —«pres-li'n tanta dolor, mesclada ab strema ira, que la fel li esclatà e aquí de continent morí» (cap. 80)— i l'altre, havent perdut la batalla empresa també contra Tirant, accepta la vergonyosa degradació, descrita per Martorell amb tot de detalls menyspreables. El cavaller fou donat «per fals e desleal, de vençut e de perjur e de fementit», fou desarmat i portat «amb molt impropèris» a l'església de Sant Jordi on fou forçat a deixar l'orde de cavalleria i fer-se frare franciscà (cap. 84). Com se sap, l'autor del *Tirant* entrà en conflicte amb el comanador per raó dels seus béns venuts, i els infortunis dels germans de Muntalbà cal entendre'ls com una mena de venjança de l'escriptor, el

qual no aconseguí resoldre la querella al seu favor.

L'obra de Martorell ens ofereix un gavadal dels jocs personals que exhibeixen les intencions de l'autor i que per un lector coetani eren fàcils d'entendre; ara, són una mena d'endevinalles històriques que despertarien en un lector curiós la passió detectivesca.

En els episodis anglesos del *Tirant lo Blanc* es troba la primera versió escrita de la llegenda sobre la fundació de l'orde de la Garrotera. A part de la història de la lligacama perduda en les danses per una donzella, Martorell cita els estatuts del nou orde, descriu les cerimònies que devien organitzar-se a l'església i els vestits i insígnies dels cavallers pertanyents a l'associació: «[...] una roba tota brodada de garroteres e forrada de marts gebelin, e un manto larch, axí com la roba, fins als peus, forrat de erminis, qui era de dimàs blau, ab un cordó tot de seda blanca per lliguar alt, e les ales del manto podien lanssar sobre los muscles e mostrava's la roba e lo manto. Lo capiró era brodat e forrat de erminis» (cap. 85). Tal com apunta Martí de Riquer: «Joanot Martorell fa una descripció tan fidel i clara de la garrotera que portaven a la cama els cavallers de l'orde que és forçós de concloure que l'havia vista quan era lluïda». Evidentment, és confirmada una estada de Martorell a Anglaterra entre els anys 1438 i 1439, on podria conèixer la llegenda de l'orde de la Garrotera i veure-hi tant els cavallers com les festes organitzades per l'orde.

En els capítols dedicats a l'orde, a més de les dades costumistes, l'autor ens proporciona un elenc mig històric, mig imaginari, dels primers membres de l'orde de la Garrotera. En aquesta llista trobem algunes persones que tenen el seu model històric, com ara els ducs de Bedford, d'Exeter i de Lancaster, el comte de Salisbury i de Stafford, i altres fictícies, o simplement encara no relacionades amb cap noble històric, com ho són el comte de la Joiosa Guarda o el senyor de Puigvert. Martorell no s'amoïna gaire per la cronologia i barreja els membres fundadors de l'orde amb els posteriors, segons les seves simpaties i el fil de la narració. Ens podríem preguntar per què entre els cavallers estrangers trobem un tal *duch d'Anjou* el qual es podria identificar amb el duc d'Anjou contemporani de Martorell; aquest és Renat I de Provença, el Bo, però, de fet, ell mai no va ser membre de l'orde de la Garrotera. Per què Martorell li va atorgar aquest honor i aleshores en va privar Alfons el Magnànim, rebut a l'orde el 1450? I com és que passà el títol reial del gonfanoner del Papa al rei d'Anglaterra? Com que l'únic mèrit de Renat d'Anjou seria casar la seva filla, Margarida d'Anjou, amb Enric VI, rei d'Anglaterra —probablement les seves festes de noces formen el canemàs pels primers capítols del *Tirant lo Blanc* on són descrites les sumptuoses noces reials—, la raó d'animadversió de l'autor de la novel·la cap al monarca aragonès caldria cercar-la en la seva història personal. Entre els anys 1441 i 1442, quan ja empobrit Joanot Martorell no tenia amb què pagar els deutes familiars, viatjà a Nàpols a fi de sol·licitar a Alfons el Magnànim la restitució de les seves últimes possessions. Els béns li són retornats, però només temporalment; al cap de poc temps el rei anul·la la seva decisió, a més a més Martorell és acusat d'actuar de mala fe. I si aquestes «culpes» del monarca no fossin suficients per castigar-lo, encara que només amb la ploma, recordem que el rei de la Corona d'Aragó fou aliat de la casa borgonyona; de l'odi a la qual Martorell dóna unes insòlites proves —com ho veurem més endavant.

No obstant això, les simpaties de Martorell canviaren segons escrivia la seva obra, ja que en els episodis grecs es comença a mostrar més favorable a la casa reial d'Aragó. Tot i que ho fa de manera oculta: en el capítol 132 trobem una llista dels noms dels grans senyors italians que lluiten a Grècia, els uns a favor dels turcs i per això són considerats traïdors, i els altres a favor de l'Imperi grec. Si mirem atentament la repartició dels nobles entre els dos bàndols, veurem l'analogia amb la divisió en dos grups dels italians involucrats en la guerra de successió del Regne de Nàpols. Els partidaris de Ferran, el fill d'Alfons el Magnànim, apareixen en el llibre com els defensors de la cristiandat, i els que suportaven Lluís d'Anjou es corresponen gairebé literalment als cavallers deshonorats que en la novel·la són aliats dels turcs.

A vegades Martorell és més explícit, com quan relata els esdeveniments del pas d'armes de Seques Amors. El succés fou arranjat per quatre cavallers: el duc de Borgonya i els seus germans d'arma, el rei de Frísia, el rei d'Apol·lònia i el duc de Baviera, els quals anaren a Anglaterra per cercar la fama durant les festes de les noces. Com que volien dissimular la seva identitat, portaven a tota hora «papafigos de vellut negre i capells de palla cuberts tots dalt de planches d'or a forma de teulada» i es cobrien les cares amb una mena de gorra, i com que tampoc no parlaven, per comunicar-se enviaven les cartes per mitjà de les boques de lleons ensinistrats, conduïts per patges amb cintes d'or i de seda (cap. 68). L'escriptor ens dóna una descripció detallada de les magnífiques tendes on es quedaren els cavallers nobles amb el seu seguici: «totes eren de carmesí y totes brodades [d'orfebreria]»; en una hi havia quatre cavalls sicilians «molt grans e bells, ab les selles açerades e les brides totes daurades»; en l'altra, quatre llits de camp luxosament abillats amb brocat, setí i orfebreria —i als peus de cada llit hi havia una donzella!—; en la tercera, quatre lleons coronats, «IIII arnesos molt bé febrits e bé en punt, ab IIII spases molt ben guarnides e ben daurades» (cap. 68) i en l'última, «un gran tinell parat amb molta vexella d'or e d'argent, e moltes taules parades» (ibídem). La descripció permet imaginar la immensa riquesa dels quatre cavallers, i l'exotisme del seu parament, que no era gaire diferent de la sumptuositat de les festes teatrals que tenien lloc a les corts de Borgonya o de la Corona d'Aragó.

Els cavallers en presentar-se davant el rei, donaven a conèixer per un escrit, que posaven a prop del seu allotjament, una gàbia de nau posada sobre un arbre sense fruits ni fulles, anomenat Seques Amors. De la gàbia penjaven quatre escuts: de Valor, d'Amor, d'Honor i de Menysvaler. Cada cavaller que els volgués combatre hauria de tocar un dels escuts i lluitar segons les condicions a ell adscrites. Com era de preveure, Tirant els tocà tots quatre i vencé en cadascuna de les batalles. Però per estany que sembli, també matà tots quatre cavallers. Cal recordar, aquí, que en el temps de l'autor de la novel·la, el duc de Borgonya era Felip III el Bo, un noble poderós que disposava d'una força política comparable a la d'un rei. Matar una persona de tanta importància, fins i tot en unes circumstàncies fictícies, deuria escandalitzar els lectors contemporanis que consideraven Felip el Bo un polític de tanta influència com nosaltres jutgem, per exemple, el president dels Estats Units. L'odi fervorós de Martorell pel duc borgonyó és més profund que la seva animadversió envers Alfons el Magnànim, i gairebé inexplicable. En la postura de Martorell podria influir l'ambient antiborgonyó dominant a la cort anglesa després de la famosa Pau d'Arras (1435), on el duc de Borgonya es reconcilià amb el rei Carles VII, en perjudici dels interessos d'Anglaterra pel continent. Llavors, a Arras anaren també els representants del rei de Polònia que seguint les línies d'aliances probablement suportaven el canvi de bàndol per Felip III, i per això al *Tirant lo Blanc* apareixen junts el duc de Borgonya i el rei d'Apol·lònia, identificat el títol amb el de Polònia. És interessant veure que també dos altres cavallers del pas d'armes de Seques Amors estan relacionats amb la casa borgonyona: Felip el Bo era el senyor de Frísia i Tirant mata el rei de Frísia, a més el duc estava vinculat per llaços familiars amb la casa dels ducs de Baviera-Straubing (per la seva mare, les ties i la neboda de la seva dona), i el duc de Baviera també morí a mans de l'heroi bretó. Seria difícil veure en aquestes relacions només una simple casualitat, si considerem la cura que va tenir Martorell en la selecció dels noms dels seus protagonistes. Però aleshores no hi havia cap testimoni que comprovés la hipòtesi.

La dramatització novel·lesca de la realitat pot passar inadvertida, però sempre complirà les seves funcions estètiques. Per tots aquells que en coneixen el codi, el text literari del *Tirant lo Blanc* ofereix una visió personal de la història expressada per un dels seus participants actius i dedicats, el qual, a més, jugava amb l'«actualitat» i volia potser millorar-la segons el seu parer, el de Joanot Martorell.